

պաղի գէմ գրքեր է հրատարակում: Իսկ Ոսկանի Մարտէյում վախճանից յետոյ այդ տպարանը Հռոմիոյ հաւատոյ ծաւալման ժողովը յանձնեց մի կաթոլիկ հոյ քահանայի*):

Այս հալածանաց գոյժը հասաւ Էջմիածին և Յակովբ Գ. Զուգայեցի Թոխատեցի Պօղոս եպիսկոպոսին ու դարկեց Իլվով նուիրակ, մի հնարք հնարելու, որ ոչինչ չք կարողանալով անել լատինացւոց ձեռքով արտաբռուեց

Հայք ընդ երկար մաքառելուց յետոյ վերջապէս ձուլուեցին կաթոլիկութեան մէջ. իսկ Նիկոլ 53 տարի վէմ գլորման և քոր գոյթակզութեան մնալով՝ 1681 թուին մեռաւ արհամարհուած և ատուած ամենքից և նոյն ինքն լատինեցից՝ որոնք շողաբարդու մէին՝ քանի որ միութեան խնդիրը վերջացած չէր, իսկ վերջանալուց յետոյ՝ սկսել էին ատել:

(Շարունակելի)

Յ. Վ. Մ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԻ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ **).

Կրօնի՝ բարոյականութեան հետ ունեցած կապակցութեան մասին վաղուց արդէն փիլիսոփաներից, աստուածաբաններից, բարոյագէտներից և կրօնա-խոյզներից շատերը յայտնած են զանազան կարծիքներ և հաստատութիւններ, որոնք քիչ կամ շատ հռանդով պաշտպանութիւն էին գտնում. Յայտնի է օրինակ այն հայեացքը թէ հոգեկան կեանքի երկու տսպարիզում ոչ մի կապակցութիւն չըկայ և թէ երկուսն ևս իրարից անկախ են:

Այս տեսակ գաղափարը մենք գտնում ենք առաւելապէս բնագէտների և նիւթապաշտների եղանակների (system) մէջ. սակայն թէ կրօնի և թէ բարոյագիտութեան և բարոյականութեան պատմութիւնն մերժումէ ամեն մի քայլում այդպիսի մի կարծիք բարոյականութեան անկախութեան մասին, որը նոր ժամանակներում յաճախ արտայայտած է «Revue des deux mondes» 1864—66 մէջ զանազան յօդուածներում Պ. Բուրնուֆ և մեծ հռանդով պաշտպանած է: Նա այն հայեացքի լինելով, որ կրօնը բարոյա-

(*) Բոնի միութիւն հայոց Լեհաստ. եր. 151.

(**) Այս յօդուածը թարգմանաբար առնուածնք ուսուցչապետ Գ. Վ. Շոէլի յօդուածից.

կանութիւնից անկախ է, հաստատումէ թէ նա (կրօն) բարոյականութեան բոլորովին անձանօթ է, և թէ նախնիքներից կաղմակերպուած մի համոզմունք է ընդացանցութեան տեսութեան վերայ հիմնուած: Այս տեսակ հաստատութիւնն կարող է միայն (անձնական) ենթակայական կրօնին վերաբերել և ոչ թէ արդէն գոյութիւն ունեցող առարկայական և կամ դրական էութեան: Սակայն պատմական փորձը մեզ պարզ ցոյց է տալիս, թէ դրական կրօնը գոյութիւն ստանալուն պէս ունեցել է մասամբ վնասակար և մասամբ փրկարար ազդեցութիւն բարոյագիտութեան և բարոյականութեան վերայ: Նորա վնասակար ազդեցութիւնը շատ հեշտ բաղադրումէ նորանով, որ սկզբում աստուածները միայն մարդկային գաղափարներ էին և շորանցից յօրինած զանազան զարդարուն պատկերներ, այսինքն կուրքեր էին ներկայացնում: Եւ որովհետեւ բարոյականութեան ստորին յենման կէտը կրօնական պատկերացումների մէջ աստուածների մասին պինդ պահպանումներ, ուստի կրօնը ընկանարար շատ հեշտ կարող էր վատ բարոյականութեան սրբագործման և ամրապնդելուն նպաստել, պահանջելով զանազան տեսակ անառակութիւն, մարդաղօհութիւն, կրօնամոլութիւն և ցեղական և կամ դասակարգերի զանազան բաժանումներ և կամ թէ դրանց հովանաւորումներ: Այնուամենայնիւ կրօնի փրկարար ազդեցութիւնն բարոյականութեան վերայ ընդհանուր կրօնի և կուլտուրայի պատմութեան մէջ անուրանալի է: Մի քանի կրօններ պէտք է բարոյականութեան նախապայմաններ՝ անձնատիրութիւն, անձնուրացութիւն, այսպէս կոչուած ներքին ազատութիւն, վճռապէս պահանջ էին, նոյնպէս և հաւատք դէպի անմահութիւն, որ անիրաւացի կերպով ենականութեան և կամ եւդամոնականութեան էին վերագրում, շատ դէպքերում նպաստած է բարոյականութեան բարձրանալուն, նա շատ անգամ ամենաներգործող միջոց է եղած դէպի առաքինութիւն: Եթէ առհասարակ մի գիտնական ճշմարիտ փիլիսոփայական հոգեբանութեան վարդապետութիւնների հիման վերայ ոչ մի հաստատուն կամք չէ կարող լինել առանց մի որոշ նպատակի վերջնականապէս հասնելուն, հետեւաբար չէ կարող և լինել բարոյական կամք առանց հանդերձեալ աշխարհի իրական պատկերացման, ուստի Հերրերտ շատ իրաւացի է ասել թէ. «*Մէյն Դժ - Իւկ - Լ - Բէ - Զնէ Էն Դժ Լ - Է - Զնէ Էն Դժ Գ - Լ - Է*»: Ըստ այսմ ճշմարիտ կրօնական հաւատքը դէպի անմահութիւն՝ կազմումէ բարոյական կամքի և արարքի գործնական անհրաժեշտ պայման:

Այս շատ հետաքրքիր կլինէր եթէ որ կրօնի և բարոյականութեան մէջ եղած կապակցութիւնը փիլիսոփայական և կրօնա-պատմական եղանակով քննուէր: Բայց մեր մասնաւոր խնդիրը մեզ աւելի նեղ սահմանների մէջ է դնում պահանջելով մեզանից, որ այն գործնական անհրաժեշտ կապակցութիւնը կրօնի պատմութեան դասական (klassisch) յիշատակարանի համեմատ բացատրել: Մենք այս դասական յիշատակարանը գտնում ենք Եւրոպայի մէջ և մենք հաւատում ենք որ այն բացառութիւնը աւելի յարմար կլինի եթէ մենք Յիսուսի լերան քարոզի խօսքերին քայլ առ

քայլ չհետևենք՝ այլ այնպիսի տեղեր քննութեան ենթարկենք՝ որոնք կրօնի և բարոյականութեան մէջ եղած անհրաժեշտ կապակցութեան վերաբերմամբ էական նշանակութիւն ունին:

Յիսուս՝ իւր վարդապետութեան գործունէութիւնը սկսելուց փոքր ինչ յետոյ ուսուցանում և քարոզումէր լերան վերայ իւր գեղեցիկ և հոգեշահ վարդապետութիւնն Աստուծոյ արքայութեան բարոյականութեան՝ կրօնական որպիսութեան մասին մի փոքր խումբ ժողովրդեան: Նա մանաւանդ իւր աշակերտներին, ցոյց տալով թէ ինքն եկած է երկրիս վերայ երկնաւոր Հօրից որոշուած արքայութիւնը հաստատելու (Մատթ. 5—7): Այդ զարմանանալի սարգ և խոր թափանցող քարոզով արտայայտումէ մի նոր քրիստոնէական և աստուածաբանական միտք արդարութեան մասին, այսինքն՝ Աստուծոյ արքայութեան որդիներէ կրօնա բարոյական որպիսութեան մասին, հակառակ հրէից ունեցած զգայական գաղափարի այդ մասին: Մեզ համար նշանաւորն է, մեզ տուած կրօնա պատմական մտքերից այնպիսի տեղեր յիշատակել կարգաւ, որոնք մեր հարցի վերաբերմամբ հանդէս են գալիս: Եւ որովհետեւ այդպիսով ամեն պատմական քննական և մեկնողական խնդիրներ հետաքրքած ենք համարում ուստի մենք աչքի առաջ կ'ունենանք այն բնագիրը՝ որ ներկայումս մեր ձեռքին է և մենք զիսաւորապէս մեր ուշքը կը դարձնենք Մատթէոսի Աւետարանի վերայ՝ որովհետեւ լերան քարոզը այնտեղ շատ մանրամասն է յիշատակւում:

1.

Մեր խնդրին ուղղակի վերաբերեալ առաջին իրողութիւնը այն է, թէ մարդը — ինչպէս ժողովրդական լեզուով ասվումէ — բարոյական տրամադրութիւն ունի, կամ թէ գիտնօրէն արտայայտած, մարդու հոգու մէջ չար կամքի հետ նոյնպէս բարին և բարի կամքի հետ նոյնպէս չարն զարգանալ է աշխատում: Լերան քարոզիչը չէ ուրանում, որ մարդկային հոգու մէջ աստուածային լոյսի մի կայծ բորբոքել կարող է և նրան բարին ընդունելու համար ընդունակ է դարձնում, նա ճանաչումէ մարդու մէջ մի մեծ կամ փոքր հետք՝ դէպի բարձր գաղափարներ: Նա պարզ նկատումէ նորա բարոյական արժէքը և գործնական մտքերը, մինչև անգամ՝ այնպիսի մարդիկների մէջ՝ որոնք չար են բայց այնու ամենայնիւ գիտեն իրենց որդիկներին բարի պարգևներ տալ: Այսպէս չարերը այս կարող են անել որովհետեւ հակառակ իրանց մէջ գտնուած չար և սխալ կամքի ուղղութեան՝ չեն դադարում մարդ լինելուց՝ այսինքն փրկութեան կարօտ և փրկութեան ընդունակ լինելուց:

II.

Բայց աւանդ՝ որ այդ բարոյական տրամադրութիւնը մարդու մէջ չարին առաւելապէս հակամար մեղքի և պատիր արդարութեան է փոխուած: Այս մի ընդհանուր ծանօթ, թէ և ոչ միշտ և ամեն ուրիշ ճանաչուած իրողու-

Թիւն է: Միւսնոյն մարդ կոչուած էակի մէջ, որի մէջ աստուածային Վարդապետը այն հետքը գէպի բարձր գաղափարը գեղեցիկ կերպով ծանաչած է, կայ մի ամենաճշմարիտ. թէև ծանր վճիռ—Գուք որ չարքդ էք (7, 11)— որ անխտիր վերաբերումէ ամեն մի մարդկային ցեղին պատկանող էակին, Այդպիսի վճիռների վերայ շատ ծանր կերպով յարձակուել են, համարելով նրանց քրիստոնէական կրօնի մութ պատկերն և կրօնական պատկերացումներից գրգռուած երեւակայութեան ծնունդ: Սակայն անկարելի է ուրանալ, որ այն մարդիկ որոնք սեին սե են ասում, Քրիստոսի քրիստոնէութիւնը իրանց մէջ ունին, նրանց կրօնա-բարոյական մարդաբանութիւնն (Anthropologie) նման է Լերան քարոզչիին հետ, որ ոչ միայն պտուղը չար էր համարում, այլ և ամբողջ ծառը հիւանդ և փչացած: Մարդու այդ մեղանշականութիւնն երեւումէ նախ այն բանում, որ ճշմարիտ արդարութիւն երկրիս վերայ շատ հեշտ չիճանաչվում և թէ նա (արդարութիւնն) ծաղրանքի և հալածանքի պիտի ենթարկուի (5, 10—11), և թէ ուսման, իւրան և վերջինդրանքի, շնորհիւ և անհոգիութեան լուծումն (5, 21—22, 27—32), յետոյ լաւութեան և զրգարանութեան (5, 11, 33), փոքրութեան և փոքրութեան, նոյնպէս և ատելութիւն և թշնամութիւն այս աշխարհի մէջ կարծես թէ մարդու արտօնացած իրեր լինէին: Ստախոսութիւնը շատ երկրաւոր յատկութիւններ ունի և որպէս մի թոյն աղդումէ ամենքի վերայ: Սուտ մարգարէներ ամբողջ աշխարհ են պտտում իրանց ինքնահասարակութեանը պրոպագանդա անելու, և որքան կարելի է շատ նորահաւաններ իրանց թակարդը ձգելու, նորա բնաւ չեն դանդաղում իրանց վտանգաւոր գոյլի բնաւորութիւնը ոչխարի հանդերձներով ծածկել (7, 15): այսպիսով աստուածապաշտութիւնն միայն կեղծաւորաբար ի ցոյցս մարդկան է կատարվում և ոչ թէ սրտի երկիւղածութեամբ ի ծածուկ (6, 16): Այս մեղքը մի քանիսների մէջ այնչափ մեծ է, որ մինչև անգամ մեր հեզ և խոնարհ Փրկիչը մեզ զգուշացնումէ այդպիսիների առաջ ճշմարտութեան մարգարիտներ չձգել: . . . (7, 6):

Բայց նոյնպէս մարդկային մեղքը և թուլութիւնը երեւումն այնքան բազմատեսակ, որ նրանք որոնք արդէն Աստուծոյ արքայութեան արդարութիւն ունին, ապահով և հաստատ չեն մի որ և է վտանգի առաջ, ուստի նոյնը վերստին կորցնումն — աղը կարող է անհամանալ և իր ոյժը կորցնել (5, 13): Հաւատաւոր և կամ ճշմարտապէս կրօնականն, որն համոզուած պիտ լինի թէ ամեն ինչ գէպի լաւն է ծառայում, կարող է մի քանի անգամ յաւիտեան անձնատուր լինել (6, 25): կամ թէ աշխատումէ միայն անսիրտ մաքնեայական ազօթքով Աստուծոյ գոհացնել, Եւսանդն Աստուծոյ արքայութեան համար տանումէ ձգում նրան այնպիսի պարապմուն մէջ, ուր թէ Աստուծուն և թէ իր հոգուն բարձի թող է առնում, սակայն այդպիսի եւսանդն ազօթքի մէջ ղուրկ է ներքին ուժից և կենդորոնացումից (7, 6—7): բայց, սորա հակառակն ևս յետ չի մնում և շատ հեշտ կարելի է նկատել, թէ ինչպէս ծածուկ, ներքին կեանքի ոյ-

ժը և ամիրտումն առ Աստուած դէպի մեամիքական հոգեկան անդորրութիւնն է տանում, որի յետեւ միմայն բարոյական փոտութիւն է ծածկուած (5, 15—16): Հաւատաւորներին անհրաժեշտ պղպխի մի հոգին փորձութեան և քննութեան ենթարկուելուն պէս նախատինքի է արժանանում մինչդեռ միւս կողմից մի ապաւինող, հաւատաւոր և յուսալիր սէր առ երջանկութիւնն ստանումէ միայն արտաքին գոյն և անկարող է լինում բարին չարից զանազանելու (7, 15—16): Այսպէս մենք տեսնում ենք ամեն ուրեք տխուր բայց ընդհանուր իրողութիւն, որի պատճառով երկրիս վերայ եղած ամենաապնին և ամենալաւ մեղքից քիչ կամ չատ վարակուած է, և երբեմն ևս այնպէս որ աղը իւր համեմիչ գորութիւնը կորցնելուց յետոյ այլ ևս ոչինչ բանի չէ ծառայում բայց եթէ մարդիկ ներքի ոտնաթիւ լինելուն (5, 13):

Այս է գլխավորը, ինչից էլ բխում է մեր հասարակական կյանքի մեջ առկա ձևակերպումների և կրթական կրթության գլխավոր ձևերի, այսինքն՝ պոլիտիկական կրթության ձևակերպումները (Formalismus), կամ մասնաւորապէս գործնականում (Ergismus) և քաղաքական կրթության հիմնականում (Ethnicismus, Secularismus)։

(Ա). Բարոյական կրօնական ձևականութիւնը կարող ենք որոշել որպէս մի ուղղութիւն։ որը մի որոշ արտաքին բարոյական ձեւ կամ կրօնի կեդեի հետ կարծումէ թէ պն (կրօն) ևս ունի։ Բարոյական ձևականութիւնը երեւումէ որպէս Երգիզմ (Ergismus), այսինքն այնպիսի մի ուղղութիւն որ ընդունումէ թէ արտաքին գործերը, առանց կենդանի հաստատի, առանց իսկական կրօնականութեան, բաւականին ճշմարիտ արգարտութիւն ձեռք բերելու համար։ և թէ լստ պլսմ՝ ոչ թէ հաստատը մարդու արդարացման պոյսման է Աստուծոյ առաջ, այլ մարդկային բարի գործերից մինը։ Այս տեսակ գործնականութեան դէմ Յիսուս մեծ եռանդով մաքառումէ (հ 24) հաստատելով թէ նորա՝ որոնք կրօնն պղ ձեռով ունին, չեն կարող Աստուծոյ արբայութիւն մտնել։ Այս՝ իրի բնութեան նոյնպէս համապատասխան է, որովհետեւ Դեմոկրատ (Formalist) թէեւ կրօն ունի, բայց կրօն չունի։ Իսկ ինչի նա չի կարող լինել։ Սորա համար է որ Յիսուս ակնյայտի է կացուցանում առաքինութեան հիմունքներ, որոնք նորա ճշմարիտ կրօնի և բարոյականութեան վերայ հիմնած արբայութեան մէջ տիրապետումն։ Հակառակ փարիսեցիական առաքինական գործերի, այն է՝ ողորմութիւն տալն, աղօթել և ծովագահութիւն։ Նա զարգացնումէ ճշմարիտ բարոյականութեան էություն, որ նորա քարոզած օրէնքի գաղափարական հոգուց և բարոյական գաղափարականութիւնից ներքին անհրաժեշտութեամբ հանգերձ յառաջ է գալիս։ Փարիսեցիների ձևական տեսակետից, որի դէմ Յիսուս իւր Աերան քարոզի մէջ մաքառումէր, ուշք էին գործնում միայն բարոյական օրէնքի և պահանջմունքի բառական նշանակութեան վերայ։ Նորա բնաւ ի նկատի չունէին թէ արդեօք մարդու սիրտն իբրն է սպանութեան

քինականորութեան, և այլ մտածմունքներով, միայն թէ ձեռքը արինից մաքուր լինէր (5, 21), նրանց համար բողոքովին աննշան բան է, եթէ մինը միւսին շնանալու աչքով նայի, միայն թէ իրանց արտայայտած բուռն կիւքը իրազօրծելուց խուսափէին (5, 27), Այստեղ ամեն բան արտաքին էր—ողորմութիւն տալն վարձքի ակնկալութեան կամ մարդիկներին հաճոյանալու պատրուակաւ էր լինում, աղօթքը առանց երկիւղած սրտի և շատ խօսքերով, ծոմապահութիւնը միմիայն արտաքին ձևերով՝ առանց իրանց հոգու մաքրութեան ուշք դարձնելու, — մէկ խօսքով ամեն ինչ ձևականութիւն էր միմիայն երևոյթ առանց էութեան, կեղև առանց միջուկի:

Բ. Պատիր կամ կեղծ արդարութեան երկրորդ գլխաւոր ձևը մենք անուանում ենք հեթանոսական մտածմունք, կամ անբարեկամութիւն, աշխարհային մտածմունք, Մեր քարոզչի բացատրութեան համեմատ այս՝ երևան է գալիս շորս զանազան տեսակ յարաբերութիւնների մէջ:

1). Նախ՝ որպէս հեթանոսութիւն (6, 19—23) որի հետեւողներն երկրաւոր գանձերի յետեւից են ընկնում: Այս տեսակ ձգտումն ոչնչացնում է մարդու կրօնական զգացումն, էութիւնն ու արարքը (6, 22—23):

2). Յետոյ մամոնականութեան հետ ընկերանում է հարկաւորապէս կրօնաբարոյական անբարեկամութիւն, մի տեսակ դրութիւն անջատման Աստուծու և աշխարհի մէջ, և կամ այն վստահաւոր կիսաբաժանումն, որով մարդ հաւատում է թէ երկու զանազան տերէրին, Աստուծուն և աշխարհին միանգամայն ծառայել կարող է, երկրաւոր բարիքների հոգսը Աստուծոյ արքայութեան բարիքների հոգսի հետ միացնել է կարծում (6, 24):

3). Բայց որովհետեւ ամեն բաժանեալ դրութիւն մշտական և ճշմարտապէս մարդուն գոհացնել կարող չէր, ուստի այնպիսիներն, որոնք այդ տեսակ ուղղութեան են հետեւում, հանգիստում է մի երկիւղալից աշխարհային հոգս՝ մի անմխիթար յոռետեսութիւն (6, 25—32), որը կեանքի և մարմնոյ պիտոյքների համար մարդիկներին ահ ու զողի և հոգսերի մէջ է ձգում: Այս յոռետեսութիւնը հեթանոսական հեթանոսութեան է, հետեւաբար և Աստուծու որդիքներին անվայել և անարժան (6, 32), որովհետեւ այդպիսին պիտի իմանայ, որ Աստուծոյ որպէս իւր ամենասիրելի և ամենակարող հայր՝ իւր բոլոր պիտոյքների համար հոգս է տարած և տանում է, Բայց եթէ մինը այդ հոգեւշահ խրատը, իւր մանկական հասակում կենդանի ապաւինութեամբ առ Աստուծոյ ի միտ չառնու և Աստուծոյ արքայութեան համար, որպէս կրօնական ամենարարձր բարիք, և նորա արդարութեան, որպէս բարոյական ամենարարձր գաղափար անբաժան և ընդ միշտ չըհոգայ (6, 33—34) այն ժամանակ շատ հեշտ յառաջ է գալիս աշխարհային մտածմունքի վերջին ձևը, օրինակ:

4) Կրօնական աղատամտութեան (Libertinismus) մի ձև, որ անկասկած ամենից վատթարագոյնն է, Այս ուղղութեան ներկայացուցիչները պարծենում են Յիսուսի Քրիստոսի անունով, որպէս իրանց տիրոջ և վարդապետի անունով, բայց միևնոյն ժամանակ ուրանում են նորա զօրութիւնը, թէ և

Նորա Յիսուսի անունով մարգարէանումէին և զօրութիւններ էին գործում (7, 22), սակայն վերջին դատաստանի օրը Յիսուս նրանց չի ճանաչել. որովհետեւ Նորա Աւետարանի ազատութիւնն իրանց չարութեան ծածկոյթ էին շինած և մարմնական ազատութեան փոխած (7, 23)։

III.

Երբեք այժմ բացատրածից երևումէ, թէ մեզքը մարդիկների մէջ զանազան ձևերով է լինում, եւրէի վերայ բռնած բռնութիւնն մէջ հաշտութիւնով պարբերութեան է, ոչ թէ ճշմարիտ՝ այլ կեղծ բռնութիւնն։ Եւ այց և թէ պտուղները չար են, հետեւաբար նրան բերող ծառն ևս չէ կարող բարի լինել, որովհետեւ բարի ծառը չէ կարող չար պտուղ բերել (7, 8)։ Այսպէս ծառը չար է, այսինքն ուրիշ խօսքերով, կեղծ բարոյականութիւնն բնական և անհրաժեշտ հետեւանք է կեղծ բարեպաշտութեան, ուստի այն կրօնական, փարիսական աւանդութիւնն, որ այդ տեսակ մեզք չէր ընդունում, դրան հեռացնելու անհրաժեշտութեան և յաղթելու միջոցի մասին ոչ մի հասկացողութիւն չուէ։ Փարիսեցիների կրօնն էր հրէական ուղղափառութիւն (Orthodoxismus) որ, որպէս բառապաշտութիւն, միայն բարոյական օրէնքի լոկ բառերի և մի քանի կրօնական ձևերի վերայ էր հիմնուած, առանց մարդկային հոգիները խորայնական կրօնի ճշմարիտ հոգւով պտղաբերելու և խոր թափանցելու։

Եւ նր տեսնումներ ուրմն, թէ ինչպէս այստեղ կրօն և բարոյականութիւն միմեանց հետ սերտ կապուած են, և ինչպէս լերան քարոզչի համար անհրաժեշտ էր, որ կեղծ, և միայն աւանդութեան վերայ հիմնուած կրօնականութեան տեղ ճշմարիտը դնէր, և միանգամ ընդ միշտ Նորա սեփական անկայունութիւնը բարոյական սնանկութիւն ցոյց տար։

IV.

Եւստի իւր խօսքի ներշնչութեան մէջ (5, 3—16) արդէն մարմնացոյց է լինում ճշմարիտ կրօնական մարմնական անհրաժեշտութեան վերայ, որի հետ նաև սերտ կապուած է ապաշխարութեան անհրաժեշտութիւնը և վերադարձնելն (7, 13—14) հիմնաւորով մեղքերի լուսնութեան վերայ, Յիսուս ներածութեան մէջ նկարագրումէ (5, 3—12) նախ ինն կրանութիւնների մէջ այնպիսիների կրօնական դրութիւն և բարոյական բնաւորութիւնն, որոնք Աստուծու արքայութեան որդեկութեան մասնակից կարող են լինել, Նորա մի և նոյն ժամանակ ճշմարիտ բարեպաշտ և ճշմարիտ բարոյական մարդ պիտի լինին, որովհետեւ Աստուծոյ մօտ մի կողմից ուղիղ, կրօնական սրտի մաքրութիւն և միւս կողմից այդ սրտի մաքրութիւնից հարկաւորապէս յառաջ եկած վարքը նշանակութիւն ունի։ Ո՞վ կարող էր արդէն այստեղ հենց Լերան քարոզի սկզբում՝ կրօնի՝ բարոյականութեան հետ ունեցած յարակցութիւնն ուրանալ, Ով չէ տեսնում և զգում, որ Յիսուսի պարզ արտայայտած կարծիքի համեմատ միայն նա է արժանի երկնային արքայութեան քաղաքացի լինելու՝ ով որ մի և նոյն

ժամանակ թէ առ Աստուած և թէ առ մարդիկ ունեցած պարտք խղճի մը-
տօք կատարած է. իսկ այս պարտքի կատարումն յառաջ է գալիս ուղիղ
սրտի մաքրութիւնից և բարեգրգռման, և հենց զրա համար է որ ամենից
առաջ գործ մասին է խօսուած: Աստուծոյ որդիք կրօնական մարդիկը,
պէտք է ամենից առաջ հոգւով աղքատ լինին (5, 3), այսինքն իւր սեփա-
կան անարժանաւորութիւնը Աստուծու առաջ ճանաչելուն մէջ համեստ: Այս
ղիտաւոր անարժանութեան, համեստութեան հետ շատ նեղ կապուած է խո-
նարհութիւնը, որ հիմնուած է ամբարտաւանութեան և հպարտութեան բա-
ցակայութեան վերայ, և որոնք հոգւոյ աղքատութեամբ գործ են հանուած
յետոյ ցաւ՝ իւր ճանաչած անձնական անարժանաւորութեան վերայ (5, 5),
որիչ խօսքերով լուրջ, ճշմարիտ և հիմնական ~~պարտք~~, որ կրօնական
անպարկեղում կազմումէ սկիզբն ու անցողական կէտ դէպի Աստուծոյ որդե-
գրութիւնը, եթէ միանգամ ապաշխարութեան պատրաստ միտքը վերադառ-
նումէ հոգու մէջ, այն ժամանակ ~~պարտք~~ և ~~պարտք~~ (5, 6), որպէս թախմական
պահանջ դէպի Աստուծոյ արդարութիւնը՝ անյադ չեն մնալ: Բայց ինչքան
որ մարդկային հոգին երկրաւոր իրերի մէջ երկար խորուստըւած է, սկզբ-
բուն՝ այնքան նա հեռացած է այն ծարաւը զգալուց. նա կարծումէ թէ աշ-
խարհային իրերի զուարճութիւնների, հաճութիւնների, փառքերի և ուրա-
խութեան մէջ իւր համար գոհացում կարող է գտնել: Սակայն այս բոլոր
աշխարհային բաները միմեան են մի ոսկեգործուած շղարշի, որ ծածկումէ թշուա-
ռութիւնն ու խեղճութիւնը, և եթէ այդ շղարշը քամին բարձրացնէ
և հոգին յինքն դայ, կը գտնէ հոգու խորքերում մի տեսակ թախիժ, որի
պատճառը շատ անգամ մարդ ինքն ևս գիտարանումէ, և գրեթէ տկա-
րանում բացատրել: Այդ նորանից է յառաջ գալիս, որ Աստուած մարդուն
ստեղծած է յաւիտենականութեան համար. բայց մարդ հազիւ թէ դիտակից
է լինում թէ՛ իրեն կրած ցաւը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ կարօտ՝ առ յաւիտե-
նականութիւն: Աւստի երկինք և երկիր որքան էլ մեծ և փառահեղ լինին,
չեն կարող մարդկային փոքր բայց անվերջ մեծ սիրտ լցնել, ոչ մի աշխար-
հային իր կարող չէ նորան յարատե գոհացնել և զուարճացնել, որովհետեւ
նա այս աշխարհից վեր է ձգտում և թախմում, նա ծարաւումէ առ կեն-
դանի Աստուած որ միմիայն մարդկային հոգու ծարաւն յագեցնել կարող է,
միւս բաների մօտ նա լքանում և թողնումէ և միմիայն Աստուծոյ մօտ է
գտնում ճշմարիտ հայրենիք, նա այս աշխարհի համար շատ աչնիւ և շատ
բարձր է:

Այս առաջին չորս երանութիւնների մէջ (5, 3—6) ~~հրեան~~ ու ~~քրիստոնէս~~
նա ~~իբրեւի~~ ~~անգլի~~ այս ~~մեծագիտելի~~ ~~կերպով~~ ~~իրար~~ ~~հետ~~ ~~հարաւոր~~ է: Այստեղ
պահանջուած ապաշխարութիւնն թէև ~~հրեան~~ չէլ-նէլ է պատկանում, սա-
կայն շատ խոր է թափանցում նաև ~~քրիստոնէս~~ սահմանի մէջ: Ասում թէ կայ
արդեօք մի այնպիսի բարոյական հաստատուն քայլ, քան այն, որ ճշմարիտ
ապաշխարութեան միջոցով է լինում: Չկայ արդեօք իւր անարժանաւորու-
թիւնն ճանաչելուն և ախտօտւելուն մէջ մի բարոյական դժ, ինչ տեսակ մե-

ծովեամբ էլ դա մարդիկներին մօտ կարծուի. Եւ վերջապէս եթէ մարդ իւր հոգեկան և բարոյական օժանդակութեան կարիքը ճանաչելով մի խոր լծախիճ առ աստուածային արդարութիւն զգումէ, այսմի՞թէ Բարոյական և Իրենական Խնայեալ չէ. Կրօնականութիւն և բարոյականութիւն իրար հետ սերտ կապուած չեն. Քաղցն ու ծարաւն առ արդարութիւնն մի հաստատ նշան ևն իսկական կրօնական մտածմունքի. և ուր որ դա կը գտնուի այնտեղ բարոյական պտուղներ յետ չեն մնալ. ինչպէս որ այս հետեւեալ տնից հետեւումէ՝ ճշմարիտ, Իրենական սրբի մարմնիւն պէտք է իրեն համարաւորեն իր Եւ իրեն վերջապէս, Իրենականութիւն և համայնական կրօն պէտք որ համարաւորապէս իրեն հետ պարզ Բարոյականութիւն յառաջ բերի. Այս երեւումէ նախ արդարեւ Իրենական մեջ (5, 7) կամ ողորմածասիրտ սիրոյ մեջ առ մերձաւորն, յետոյ նկատելի է նա սրբի մարմնիւն մեջ (5, 8). Այս կէտից ևս շատ պարզ երեւումէ կրօնի և բարոյական լծեան յարակցութիւնն. ի հարկէ այն չափով որչափ որ Եւստուած հայեկն այսինքն Իրենական Զմարտութիւն Բարոյական (Յիսուսի) Եւստուծոյ իցէ արդեօք « եթէ ես ինչ յանձնէ իմէ խօսիմ » (Յովհ. 7, 17-9, 31) մեզ հանդիպումէ նաեւ Լեւրան քարոյի մեջ, Արեւմտ աստուածային բաները պէտքէ բարոյապէս սիրել. այսինքն պէտք է Բարոյական անձնատուր լինել, որպէս զի նրանց Իրենական ճանաչել կարողանանք. որովհետեւ ով որ Եւստուծուն չէ սիրում, նա Եւստուծուն ևս չէ ճանաչում. Մի Իրենական գիտակցութիւն Եւստուծու մասին խիստ մտքով դուրս է ձգուած. « Ընդէր զիսօս իմ ոչ գիտէք » հարցրեց Յիսուս մի անգամ հրեաներին (Յով. 8, 43) և յետոյ իւր տուած հարցին ինքն է պատասխանում հետեւեալ խօսքերով. « Որ էն Եւստուծոյ, զրանս Եւստուծոյ լսէ և դուք վասն այնորիկ ոչ լսէք զի չէք Եւստուծոյ (8, 47). Այս խօսքերի մեջ երեւումէ իսկական կրօնի հակապատկերն զէպի միակողմանի բանականութիւնը, որ զուտ մտածողական ճանապարհով կամենումէ ամեն գաղտնիքներ հաստատել. Բայց Յիսուսի խօսքին նայելով, ոչ թէ զուտ մտածողութիւնն է՝ որ մեզ Եւստուծուն տեսնելուն դունակ է դարձնում, այլ մաքուր սիրտը (5, 8). Միմիայն մաքուր սրտի պարզ աչքով է որ կարողանումն երկնային ճշմարտութիւնների աշխարհը տեսնել (6, 22-23). մինչդեռ զուտ բանականութեան բարձր թռիչքը չէ կարող մեզ զէպի ճշմարտութեան յաւիտեանական աստղերը տանել, Էնց սորա համար է որ կրօնական կեանքի կենդրոնում բարոյական գործ պահանջելի է. որպէս զի Եւստուծոյ ճշմարտ գիտակցութեան հասնել կարողանանք. Արեւմտ մենք բարոյապէս պիտի հաւատանք, Եթէ այդ բարոյական առասանները մեղանից պակասէին, մարդկային ամբարտաւանութիւնը ո՞ր չպիտի բարձրանար:

Կրօնից հարկաւորապէս յառաջ եկող բարոյականութիւն երեւումէ նա և բացի մտքի մաքրութեան, իրաւունքի զազախարին համապատասխանող Եւստուծոյ մեջ (5, 9), որ գալիք հնարաւոր վեճի առաջն առնումէ և

ծագած վէճը որքան կարելի է շուտով հանդարդեցնումէ և վերջապէս Աստուծոյ որդեգրութեան ընդունակութեան մէջ հաւատով և միտմարում տանի ամեն ինչ Յիսուսից մեղ հասած կրօնական և բարոյական մտածմունքի համար ուրեմն իւրեանց գէժ թշնամարար վարձող աշխարհի հետ մի ճշմարիտ բարոյական վարք ցոյց տայ և պահպանէ (5 10—12)։

Յիսուս իւր խօսքի շէշ-շէշէն ք. 5—16 (5 13—16) նկարագրումէ իրենց բարոյական լուրջ և ծանր խնդիր, որը նորս աշակերտները որպէս Աստուծոյ արքայութեան անդամներ աշխարհի համար և աշխարհի մէջ ունին։ Այդ խնդրի ձևից և տեսակից շատ պարզ երևումէ։ որ Յիսուս կրօն և բարոյականութիւն միշտ իրար յարակից էր մտածում։ Օրինակ, աշակերտները երկրի աղը պիտի լինին (5 13)։ Այս բաների մէջ շատ պարզ արտայայտուած է Յիսուսի աշակերտների խնդիրն։ Ինչպէս օրինակ չէ՞նք մեզնից մէկը քան է՞, այնպէս ևս ճշմարիտ բարոյական և կրօնական մարդիկն երկրիս վերայ, որոնց ամենամեծ խնդիրն այս է՝ որ աշխարհը կրօնա-բարոյական տականութիւնից պահպանեն։ Նոքա այդ խնդիրն պատմական զարգացման ընթացքում ընդհանրապէս բաւական լաւ կատարեցին։ Նոքա, որպէս Յիսուսին հետևողներ և յաջորդներ, աշխարհը թափանձեցին կրօնի և բարոյականութեան դադարաբաժան նոր հոգւով, առանց այդ խնդրի՝ կատարումն գրեթէ անհնարին էր։ Յետոյ, այդ խօսքի մէջ է կայանում Աստուծոյ խօսքի շէշ-շէշէն ք. 5—16 (5 13—16)։ Ինչպէս որ աղն ինքն ըստ ինքեան մի այնպիսի նիւթ է, որ իւր յատկութիւնն էութիւնն ու համը ամեն տեղ պահպանումէ ինչ տեսակ նիւթերի հետ ևս խառնուած լինի, այնպէս ևս Յիսուսի ճշմարիտ բարեպաշտ աշակերտներն իրենց կրօնա-բարոյական վարքի և բարքի վերաբերմամբ մարդիկներ են, իրանց համար աշխարհիս մէջ և ոչ թէ աշխարհից։ Աշխարհի մարմնական և վատ զգայական և չար էակ ուրանալու և յաղթելու զօրութիւնը կայանումէ նորանց հաղորդուած, նոցանից հաւատարիմ պահպանուած, անարկայապէս ընդունած և անձնականապէս ըստ կարելւոյն կատարելութեամբ իւրացրած կրօնական ճշմարտութեան՝ երկնաւոր մտածմունքի մէջ, որովհետև նոքա իրանց հայրենիքը և հայրը երկնքումն ունին։ Այդ երկնաւոր հայրը տալիս է նորանց զօրութիւն ոչ միայն իրանց և ուրիշի մեղքերի գէժ կոռուելու, այլ և յաղթելու և ամեն անցական բաներ երկնային մտքով սրբագործելու և բացադրելու։ Ով որ երկրայինն է մտածում, նա աղ չէ, այլ նոքա՝ որոնք իրանց քաղաքացիական իրաւունքն երկնքում ունին, երկրի անհրաժեշտ աղ են, և հետևաբար ցոյց կտան նոյնպէս նման յատկութիւններ հոգեկան մասնաւորապէս, կրօնա-բարոյական ասպարիզում։ Ինչպէս որ աղը՝ ֆիզիքական ասպարիզում, այսինքն մի քիչ կծու, խիւղ, լուրջ յատկութիւններ, հակառակ հեթանոսական աշխարհահայեցողութեան և բարոյականութեան, մի քիչ էլ դժգոհ և համամող ընտանիքի, համայնքի, եկեղեցւոյ և պետութեան նկատմամբ, վերջապէս մի քիչ էլ միացնող և անխղճ յատկութիւններ։ Միմիայն նրանք, որոնք աղ ունին, այսինքն բոլր պաշտնները կարող են իրանց

մէջ խաղաղութիւն պահպանելու և մեն տեղ, ուր իրօք, կրօնապէս և բարոյապէս քրիստոնէական կրօնին ազատ հետեւողներն եւ գտանվում, որոնք հրահանգութեան, այսինքն աստուածային Ս. Հոգւոյ կրթիչ ասպնորդութեան, որպէս միակ բարույն տակ են կանգնած և նոքա փոխադարձաբար միմեանց խրատումն եղբոր պէս այնտեղ ածումն իւր-իւրեւն և շնորհաբար խորհուրդներով իրար հետ զգուշացնելով իրենց հաւատքի և հոգեւոր առաջնորդութեան մէջ որ մարդիկներին իրանց Աստուծոյ հետ ամենասերտ կերպիւ միացնումէ։ Այս պատճառով թէև Աստուծոյ ժողովուրդը կարող է մեռնել բայց նորա ներքին կենդանի դժք, հաւատքը սէրը և յոյսը ոչ։ Այս մտքով շատ ճիշտն է ասել պ. Արնդտ որ հաւատքը հզօրների մօտ յաւիտեական է, միայն թոյլն՝ անաստուած կլինի։»

Հէնց հալածանքի կրակը պարզ ցոյց տուեց Քրիստոսի աշակերտների հաւատը իւր ամենաբարձր զօրութեամբ և որքան նորա Յիսուսի սիրոյն համար ամեն տեսակ նեղութիւններին և չարչարանքներին ևսանդագին էին հանդիպում, այնքան աւելի յայտնի էին լինում որպէս կրօնա-բարոյական աղ, որ աշխարհի մէջ չարութեան և զգայականութեան բոլոր ոյժը յաղթահարումէ՝ որովհետեւ Քրիստոսի եկեղեցին արխնով միշտ նորածին է գառնում և ամեն մի փոթորիկ նոր բոցեր է բորբոքեցնում, Վերջապէս այդ խօսքի մէջ մի վտանգ կայ, որին ճշմարիտ կրօնականները երկրիս փերոյ ենթարկուած են, Վտանգը նրանումն է, որ քրիստոնեաները իրանց ներքին ոյժը, հաւատը, իրանց անձնական կրօնը կորցնել կարող են, Բայց որովհետեւ հաւատը, կրօնականութիւնը նրան ընդունակ է դարձնում աշխարհին յաղթելու, ուստի նրա (հաւատի) հետ միասին կը կորցնեն նաեւ այդ ընդունակութիւնը, և կենթարկուեն մի և նոյն կրօնա-բարոյական ազդեցութիւնն չընդունողների ապականութեան մէջ՝ ինչով որ աշխարհս ըմբռնուած է, Սորա համար պէտք է որ միշտ առ Աստուած տպաւորենք և չը թողնուինք որ աշխարհի գայթակղեցուցիչ հրապոյրները և գրգռոնները իրան կուրացնեն իրանց մէջ իշխող մեղքի զօրութեամբ:

Այսպէս ուրեմն ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը իւրոք մէկն է՝ բնութեւնը, ինչպէս նաեւ բարոյականութիւնը Մի և նոյն հետեւանքն է յառաջ գալիս Յիսուսի գործ դրած միւս պատկերից։—Աշակերտներ աշխարհի լոյս պիտի լինին (5, 14—16)։ մի կողմից որպէս ամբողջութիւն, ինչպէս մի քաղաք լեռան վերայ, միւս կողմից հատ հատ որով նոքա իրենց ճրագը ոչ թէ գրուանի տակ պիտի դնեն, այլ աշտանակի վերայ՝ որպէս զի տան մէջ բոլոր եղածները կարողանան տեսնել, Աւրեմն նոքա թէ առանձին առանձին և թէ ամբողջութեամբ, պէտք է աշխարհին իրանց ճանաչած և հաւատով ըմբռնած ճշմարտութիւնն թէ խօսքով և թէ գործով տարածել, որպէս զի ուրիշներն ևս նրանց բարի գործերով առթուած, իրանց երկնաւոր Հօրն փառաբանել սովորին (5, 16)։

Ֆիսուսի Լեւոն քարոյի ներածութեան մէջ կրօնական զգացում և

Ճգնութեան կարօտութեան մէջ է կայանում:

Ուր Աստուծոյ սէր չկայ, այնտեղ չկայ նա և առ մարդիկ, այլ միայն միմեանց դէմ պատերազմ: Մարդասիրութիւնը առանց աստուածսիրութեան տանումէ ընդ միշտ դէպի անասնականութիւն: Եւ այդպէս կոչուած անկրօն բարոյականութեան պաշտպանները բնաւ չեն կարողանում այդ հայեցակէտի վերայ հաստատ մնալ: Ահա այսպէս, ամբողջ խօսքի միջով շարունակ այն միտք է անցնում կարմիր թիւի նման, որ ճշմարէտ էր այնպէս, որ ճշմարէտ էր ճշմարէտ թիւի նման: Սորա համար է որ Տէրն ասումէ (6, 33), ամենից առաջ պիտի Աստուծոյ արքայութիւն խնդրել, նրան անգամակից լինել կարողանալու համար: Այլ որ այս անպէտք է համարում, զրանով ցոյց է տալիս իւր կատարեալ անհասկացողութիւնը հետեւեալ տեղերի 5, 22, 25—26, 29—30, որ նա այն ընդարձակ ճանապարհն է ճանաչում, որ ի կորուստ է տանում (7, 13), որ նա հանդերձեալ դատաստանի օրուայ և հաշիւ տալու մասին բնաւ դադափար չունի: Աւ որովհետեւ Աստուծոյ արքայութիւնը ոչ ոք չի մտնիլ, լինի դա նոր ծնուած ուստի բացի ապաշխարութիւնից պէտք է նաև վերստին ծնուիլն այս ինքն ամբողջ ներքին կեանքի այնպիսի մի յեղաշրջումն, որով մարդ մի նոր, բարձր և լաւագոյն գոյութեան սկզբունք է ստանում: որպէս զի նեղ դռնով դէպի կեանք տանող նեղ ճանապարհին հասնի, բայց աւաղ, քիչերն են գտնում և այդ շաւղով քայլում (7, 13—14): Այլ որ մի բարոյական մարդ գտնալ է ուզում և երկնքի արքայութեան արդարութիւն, այսինքն, Աստուծոյ սուրբ կամքին համապատասխան բարոյական գաղափարների հասնել, նա պէտք է—այս ոչ թէ կատեգորիական, հրամայական է, այլ հոգեբանական անհրաժեշտութիւն—այդ կրօնական ճանապարհով քայլի, նա պէտք է մի բարեպաշտ, վերստին ծնուած մարդ լինի, որովհետեւ չար ծառը բարի պտուղ չէ կարող բերել (7, 18): Իսկ վերստին ծնանիլ կարող է մարդ մեղքերի թողութեամբ (6, 12) որ հաւատով պիտի ըմբռնուած լինի, ուրիմն և հոգեբանական գործողութեամբ, որով կրօնականը և բարոյականը սերտ իրար հետ կապուած են:

V.

Այս բոլոր ասածներից շատ պարզ երևումէ որ ներքին կեանքի այդ երկու վայրկեանները, այն է, Պրօն և Բարոյականութիւն միմեանց հետ սերտ կապուած են, և վերջապէս այս երեւումէ առանձնապէս «Հայր մեր» ի առաջին երեք խնդիրքից (6, 9—10), եթէ մինն լերան քարոզչի հետ միասին քննէ Աստուծոյ արքայութիւնը, որպէս Աստուծոյ ամենաբարձր և բարոյական նպատակ, որպէս աստուածային նպատակայարմարութեան միջոց տիեզերքի վերաբերմամբ այն է, բոլոր էակների կատարեալ գոհացման, կենդանացման, ներդաշնակեցման և բարոյականացման համար այն ժամանակ պարզ կը տեսնի, որ մարդ առ Աստուած ունեցած փոխադարձ երախտագիտական սիրուց գրգռուած, պէտք է այն երեակայական ամենաբարձր նպատակին ծառայէ, նա

պէտք է աստուածային, բացարձակ բարոյական աշխարհակարգութիւնն բարոյա-նպատակայարմարական հաւատով ընդունէ, իւր սեփական կեանքում Աստուծոյ մաքուր սիրոյ կամքն և կամ նորա բարոյական սիրոյ նպատակը առ մարդկութիւն, որ կրօնական շարժառիժներից դրդուած պիտի իւր սեփական բարոյական կամք դարձնի և նոյնը թէ իւր և թէ իւր նմանների մէջ աշխատի իրականացնել, որպէս զի մարդիկների կրօնա-բարոյական ձգմամբ բոլոր Աստուծու արքայութիւն, որպէս բոլոր հոգիների, մարդիկների իրար մէջ և Աստուծու հետ ունեցած կատարեալ ընկերակցութիւն, վերականգնուի, Եթէ այս՝ տեղի ունեցաւ, այն ժամանակ ոսկէդար կը գայ բոլոր հոգիների համար, որի մէջ կրօն և բարոյականութիւն ոչ թէ առաջուայ պէս այնպէս յաճախակի բաժանուած, այլ միանգամ ընդ միշտ իրար հետ կապուած կլինեն, Եթէ բոլոր ասածներս ի մի ամփոփենք, կը տեսնենք որպէս հետեւանք, թէ մենք, եթէ Լերան քարոզչի խօսքերին հետեւել ենք ուզում, չպիտի համարձակենք այն բանը, ինչ որ Աստուած իրապէս—ոչ տեսակա-նապէս—միաւորած է՝ անջատել, բարոյական ասպարէզը կրօնական շրջանից իրապէս բաժանել, Ի հարկէ, պէտք է որ մի էական զանազանութիւն դնել բարոյագիտութեան, որպէս զուտ ձեականութիւն ճշմարիտ գիտութեան և գործնական բարոյականութեան սկզբունքների մէջ, որովհետեւ գործնական բարոյականութիւնը մեր բարոյական արարքի սկզբունքն է կազմում, ուստի այդ տեսակ բարոյական օրէնքները, ինչպէս է. Գրոցիուս ևս իրօք նկատած է, այն ժամանակ ևս արժէք ունին, « եթէ որ ընդունէինք թէ Աստուած չը կայ (ինչ որ ամենամեծ անաստուածութիւն կլինէր) » Etiam si (quod impiissimus esset) daretur, deum non esse. Այսպէս է նկատում նաև աղնիւ և լուսաւորեալ Սաուրին, թէ՛ « Աւետարանի օրէնքներն ունին մի ներքին, յաւիտենական արդարութիւն, որ անկախ է մեզ նրանց տուողից » Les lois de l'Evangile ont une justice intrincée, essentielle et indépendante de celui, qui nous les donne. » Եւ ընդ հակառակն այլապէս է լինում բարոյականութեան հետ ինչպէս որ Յիցերոն իւր « յազագս բնութեան աստուածոց ի մէջ աստումէ. « Ես հաւատումիմ, որ եթէ բարեպաշտութիւն առ աստուածները դադարի, այն ժամանակ մարդկային ցեղի հաւատարմութիւնը և ընկերութիւնը և ամենափառաւոր առաքինութիւնն ու արդարութիւնն ևս կը դադարի » (De, nat, deor. 1—2): “Haud scio an, pietate adversus deos sublata, fides etiam etsocietas generis humani et una excellentissim virtus, justitia tollatur,, այս բացատրութիւնն անշուշտ հաստատվումէ Քրիստոսի լերան քարոզի մէջ յիշած խօսքերով:

1. 77214

Սարգիս Տէր Գարրիէլեանց: